

«ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ» Է ԴԱՐԻ ԱՆԱՆՈՒՆԻ.

ԳԻՏԱ-ՔՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ

Աշխատանքը նուիրում եմ իմ երեք ուսուցիչներից մեկի՝ մեծավաստակ հայագետ Բաբկէն Յարութիւնեանի լուսաւոր յիշատակին:

Ալեքսան Յակոբեան

«Աշխարհացոյց»-ի ամբողջական գիտա-քննական բնագրի կազմման առիթով¹ վերջին տարիներին մեր կողմից կատարուած վերլուծութիւնը թոյլ է տալիս մտածել, որ հայկական վաղ միջնադարի այդ բացառիկ աշխարհագրական երկի ստեղծման գաղափարն ու գաղափարախօսութիւնն, ըստ ամենայնի, ուղղակիօրէն ներշնչուած են 610-ական թթ. առաջին կէտում խորով Բ Ապրուէզ Սասանեան արքայի տիրապետութեան տակ վերամիաւորուած Մեծ Հայք աշխարհ-շահրում վարչական սպասելի բարեփոխման (ռէֆորմի), մասնաւորապէս՝ «Հայոց իշխանի» ինստիտուտի հաստատման հեռանկարից եւ իրողութիւնից: Մինչ այս տեսակէտի փաստարկումներին անցնելը համառօտ յիշենք (յղելով դեռեւս 1940 թ. Աշ. Աբրահամեանի կատարած ամփոփմանը), որ խնդրոյ առարկայ երկի ստեղծման «ժամանակի վերաբերեալ բանասէրները յայտնել են իրարից տարբեր չորս հիմնական կարծիք. 1) Միւթարեաններն «Աշխարհացոյցը» հա-

մարել են Մովսէս Խորենացու աշխատութիւն՝ Խորենացուն համարելով Ե դարի հեղինակ. 2) Սեն-Մարտէնն «Աշխարհացոյցը» համարել է կեղծ (սուտ) Մովսէսի գործ՝ գրուած Թ դ. վերջերում կամ Ժ դարի սկզբներում. 3) ակադ. Յ. Մանանդեանն «Աշխարհացոյցը» համարել է Խորենացու աշխատութիւն՝ Խորենացուն բերելով Թ դար. եւ, վերջապէս, պրոֆ. Բ. Պատկանեանն «Աշխարհացոյց»-ը համարել է Անանիա Շիրակացու գործ՝ գրուած է դարում»²: Նշուածներին յետագայ տասնամեակներին աւելացել է միայն ակադ. Ս. Երեմեանի հիմնաւոր տեսակէտը, ըստ որի փաստարկման՝ երկը կարող էր գրուել 618 թուականից ոչ ուշ, քանի որ, ըստ Սեբիոսի եւ շինարարական արձանագրութեան՝ այդ տարում է Վաղարշապատում կառուցուել (կամ գոնէ՝ հիմնադրուել) Ս. Հռիփսիմէի եկեղեցին, իսկ «Աշխարհացոյց»-ում նրա փոխարէն դեռեւս խօսուում է «մարտիրոսուհիների մատուռները» մասին. ճիշտ է՝ ուսումնասիրողն, ի վերջոյ, նախընտրում է 610 թ. նախօրեակը՝ համարելով, որ Վիրքի սրբատեղիների մասին հեղինակի դրական նկարագրութիւնն աւելի հաւանական է վերագրել Հայ եւ Վրաց եկեղեցիների բաժանմանը նախորդած տարիներին³:

1 Նախորդ հրատարակութիւնները տե՛ս *Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացոյ Մատենագրութիւնը*, Վեներտիկ-Ս. Ղազար, 1848; *Армянская география VII века по Р. X.*, Текст и перевод издал К. П. Патканов, СПб., 1877; *Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացոյ*, Յաւելուածովք նախնեաց իրատ. Հ. Ա. Սուրբեան, Վեներտիկ-Ս. Ղազար, 1881; Ա. Գ. Աբրահամեան, Անանիա Օիրակացու մատենագրութիւնը, Եր., 1944; Ս. Տ. Երեմեան, «Աշխարհացոյց»-ի սկզբնական բնագրի վերականգնման փորձ, - ՊԲՀ, 1972, № 4, էջ 209-230; 1973, № 1, էջ 238-252; 1973, № 2, էջ 261-274:

2 Ա. Աբրահամեան, *Խորենացուն վերագրուող «Աշխարհացոյց»-ի ճեղհնակի հարցի շուրջը*, Եր., 1940, էջ 48:

3 Ս. Տ. Երեմեան, *Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի (Փորձ VII դարի հայկական քարտեզի վերականգնութեան ժամանակակից քարտեզա-*